

Havária lietadla Lisunov Li-2. 16. október 1944, vrch Flós , Veľká Poloma

Udalosti po havárii

Je chladná noc - veľmi skoré ráno, utorok 17. októbra 1944. Na vrchu Flós je tma a stále prší. Kvapky dažďa padajú na polámané stromy, ale aj na plechy a rozbitú konštrukciu lietadla. Od plechov sa odrážajú a vydávajú tak typický zvuk. Práve kvapky dažďa ako prvého prebúdajú podporučíka Alexandra Nováka. Chvíľu trvá, kým si uvedomí kde je a čo sa vlastne stalo. Bol v bezvedomí a prebudenie nebolo najlepšie. Bolesť v ľavom zápästí nasvedčovala tomu, že bolo vymknuté. Zranenie ľavého oka našťastie nebolo kritické. Keď si Alexander Novák uvedomil súvislosti, s hrôzou zistil, že leží na dvoch svojich kamarátoch v bezprostrednej blízkosti od trosiek lietadla. Nad ním, v korunách stromov visela chvostová časť lietadla, z ktorej pri páde vypadol. Práve pád z chvostovej časti zachránil Alexandrovi Novákovi život. Odtrhlo ju a zostala zakliesnená v starých stromoch. Bola tam ešte niekoľko rokov po tragédii. Lietadlo bolo roztrhnuté na niekoľko kusov a trosky boli všade vókol. Bol to strašný pohľad.

V hlbokej tme bolo počuť stony, náreky, výkriky a blízke kroky. Prichádzala postava, bol to vojak Štrojsa. Sťažoval sa na bolesť v chrbte, ale žil. To bolo v tej chvíli najdôležitejšie. Sám sa vyprostil z trosiek lietadla a neskôr sa ukázalo, že jeho zranenie nebolo vážne. Spolu s Alexandrom Novákom sa snažili pomôcť ostatným, ale v hlbokej tme to nebolo veľmi reálne. Po krátkej dobe utíchli náreky a stony ranených. Už bolo počuť iba ako dážd padá na staré buky a z lístia padajú kvapky na dvoch vojakov stojacich uprostred skazy.

Na úsvite zrazu bolo počuť stonanie. Podľa neho sa podarilo z trosiek lietadla vyslobodiť vojaka Poláčka. Trvalo to hodnú chvíľu a stálo to mnoho síl a námahy. Podarilo sa ho spod plechov doslova vydolovať. Bol iba ľahko zranený, mal krvácajúce rany na tvári a na rukách. Nebolo to však nič vážne. Mohol pomaly chodiť. Zrejme utrpel otras mozgu. Nevnímal čas a ani to nešťastie okolo seba. Stále si pre seba mumlal, že ho prešlo auto. Bol veľmi nepokojný a neustále odbiehal do lesa. Niekoľkokrát ho z lesa vrátili späť. Avšak v nestráženej chvíli, keď Novák so Štrojsom prehliadali ostatných a zisťovali či niekto ešte žije, znovu odbehol do lesa. Stratil sa v ňom a od tej chvíle ho už nikto nevidel. Jeho ďalší osud je dodnes neznámy.

V rannom svite sa v lese postupne vykresľovala celá dráma havárie lietadla. Slnčné lúče postupne prenikali do lesa a obaja vojaci tak na vlastné oči videli obraz tejto tragédie. Opätovne sa ešte pokúsili prehľadať trosky lietadla a pokúsili sa nájsť ranených. Novák začal zároveň hľadať svojho kamaráta „Láďu“ Srba. Mal by byť v prednej časti lietadla. Našiel pritom sovietskeho pilota, veliteľa lietadla - Anušina. Rozprával sa s ním na letisku. Ešte dýchal. Snažili sa ho vyprostiť, ale pilotná kabína bola tak silno zničená nárazom, že to bolo nad ľudské sily. Odtiaľ sa v noci ozýval nárek a nesúvislé výkriky v bolestiach. Anušin spomínal nejaké ženské mená a matku. Hodne trpel a vtedy niekoľkokrát vykrikoval – dostrel, ... dostrel ... Bol preseknutý na polovicu a stlačený bol medzi troskami, plechmi, časťou kokpitu lietadla a telami ďalších dvoch mŕtvych vojakov. Jeho vyťahnutie bolo nad sily oboch vojakov. Hneď vedľa ležal aj spomínaný kamarát „Láďa“ Srb a blízko neho ležal vojak Lazar Lebovič. Mal ťažké poranenia na hlave a v tej chvíli nejavil známky života. Neskôr sa ukázalo, že ešte dýcha. Boli to momenty, na ktoré človek nezabudne.

Volanie o pomoc (ako sa neskôr ukázalo) počul bača Petřík z Pohorelej, ktorý bol na salaši na neďalekých lúkach zvaných Lehôtky. Zrejme tomu nevenoval zvýšenú pozornosť a v tých pohnutých dobách sa staral o svoju bezpečnosť a o bezpečnosť salaša. Keď uvážime, že lietadlo havarovalo tak, že nedošlo k žiadnemu výbuchu pohonných hmôt a ani k požiaru, bača Petřík netušil, čo sa vlastne v tme udialo.

Bolo skoré ráno, vychádzalo slnko. Sily už dvoch preživších vojakov opúšťali a tak sa rozhodli ísť hľadať pomoc. Sami dvaja už nedokázali manipulovať s troskami lietadla, nevedeli pomôcť ostatným a vojaka Polačka sa im v lese nepodarilo nájsť. Bolo nutné zistiť kde sa vlastne nachádzajú a či náhodou nie sú na nepriateľskom území.

Štrojsa predpokladal, že sú buď na Slovensku, na území obsadenom Nemcami, alebo niekde v Maďarsku. Pustili sa teda hľadať pomoc a zistiť, kde sa nachádzajú. Cestou do údolia zahliadli dve mladé ženy. Ženy sa ich veľmi zľakli. Pohľad na dvoch špinavých vojakov nebol radostný. Uniformy zašpinené od oleja (ktorý bol snáď všade v okolí havarovaného lietadla) zmenili predtým vzorne upravených vojakov na nepoznanie. Špinavé ruky a tváre dávali vojakom nepríjemný vzhľad. Fľaky od oleja, krvi, dotrhané uniformy a únava zmenili vojakov a už na prvý pohľad bolo zrejmé, že potrebujú pomoc. Nakoniec dievčatá vojakom pomohli. Boli to 22-ročná Anna Zatrochová s kamarátkou Zuzanou Breznaníkovou. Šli pracovať do lesa a cestou narazili na spomínaných vojakov. Aj keď boli spočiatku nedôverčivé, po zaznení češtiny Alexandra Nováka pochopili situáciu. Ochoťne im pomohli a zaviedli oboch vojakov do malého domčeka pred dedinou Veľká Poloma. Bola to horáreň, v ktorej býval horár Vaněček so svojou ženou. Postarali sa o nich. Vojaci sa umyli, oddýchli si a najedli sa dobrých halušiek. Bolo jasné, že sú medzi svojimi a Nemcov tu niet. Dievčatá zatiaľ odišli do dediny a porozprávali, čo sa stalo. Tak sa ľudia v dedine dozvedeli o havárii lietadla.

Dedinčania rýchlo zorganizovali rozsiahlu pátraciu akciu. Zapojili sa do nej povstaleckí vojaci, partizáni i miestne obyvateľstvo. Nakoniec to, čo sa kedysi nazývalo lietadlom, našli na vrchu Flós. Z trosiek lietadla s námahou vytiahli šesťnásť mŕtvych tiel. Podarilo sa im vytiahnuť aj dvoch ešte živých vojakov, ktorí boli ťažko zranení. Bol to vojak Lazar Lebovič a rotný Pavel Ondrejkoovič. Boli čo najrýchlejšie eskortovaní do povstaleckej nemocnice v Dobšinej. Vytiahnutie tiel z trosiek lietadla bolo veľmi náročné. Niektorých vojakov museli oslobodiť spod zdeformovaných a pokrútených plechov a z korún stromov ich spúšťali na lanách. Do dediny boli telá obetí prevezené na vozoch. Dedinčania už netrpezlivo čakali na nové správy o nehode lietadla. Telá boli uložené do sály (neskôr budova predajne obuvi), kde sa ich ujali ochotné polomské ženy. Všetkých padlých poumývali a pripravili ich na pochovanie. Ranení potrebovali urgentne prvú pomoc. S určitými obavami bola požiadaná o pomoc dcéra poľného Vaněčka, bývajúca v domčeku na Hute. Obavy plynuli z jej nemeckej národnosti. Ale zachovala sa statočne. Raneným ošetrila rany a pomohla s prepravou do nemocnice v Dobšinej. Zároveň boli do nemocnice v Dobšinej dopravení aj poručík Alexander Novák a vojak Josef Štrojsa.

Medzitým sa na miestnom cintoríne kopal spoločný hrob a pripravoval sa dôstojný pohreb pre padlých hrdinov. Dňa 19. októbra 1944 sa konala posledná rozlúčka s obeťami havárie lietadla, za veľkej účasti civilného obyvateľstva (aj z okolitých dedín), povstaleckých vojakov a partizánov. Bol to v histórii obce prvý občiansky pohreb, ktorý zorganizoval miestny Revolučný Národný Výbor. Pred ukončením pohrebu však priamo na cintorín dorazila vojenská spojka a hlásila, že Nemci zahájili ofenzívu v smere Grajnár – Súľová – Veľká Poloma a tak vojaci a partizáni okamžite odchádzali bojovať. V nasledujúcich chvíľach si už aj civilné obyvateľstvo bežalo z cintorína chrániť svoje životy a svoj majetok. Prichádzajúca strelba smerom od Súľovej neveštala nič dobrého.

V povstaleckej nemocnici v Dobšinej sa nachádzali poručík Alexander Novák, vojak Josef Štrojsa, ťažko ranení boli rotný Pavel Ondrejkoovič a vojak Lazar Lebovič. Zo spomienok vieme, že blondatý Alexander Novák sa ešte v nemocničnej izbe rozprával s Pavlom Ondrejkoovičom. Ten iba volal a kričal: „Domov chcem, domov. K mame!“ Nakoniec ťažkým zraneniam podľahli dňa 18. októbra 1944 obaja ranení. Lazar Lebovič o siedmej hodine ráno a Pavel Ondrejkoovič o ¾ na dva, ešte v noci. Matričný úrad v Dobšinej, v správe o príčinách úmrtí v mesiaci október, spísanej dňa 2. novembra 1944 uvádza ako príčinu smrti. Pavel Ondrejkoovič – roztrhnutie tenkého čreva, následná nehybnosť srdca. Vojak Lazar Lebovič – ochrnutie centier mozgových.

Rodina Pavla Ondrejkooviča bola kontaktovaná telegramom. V prvom telegrame stálo, že je umiestnený so zraneniami v nemocnici v Dobšinej. Druhý telegram už informoval príbuzných o jeho smrti. Pre jeho telo si prišiel švager, pán Majdák – manžel jeho sestry Anny. Telo bolo prevezené do Zvolena, kde bolo aj pochované. Jeho hrob je tam dodnes a je to jediný člen posádky lietadla, ktorý má vlastný hrob. Lazar Lebovič bol pravdepodobne pochovaný na cintoríne v Dobšinej. Jeho meno sa nenachádza v zozname pochovaných v spoločnom hrobe vo Veľkej Polome.

Nemecká ofenzíva bola úspešná a povstalecké vojská boli zatlačené do obranných línií a neskôr boli donútení ustúpiť. Pod silným tlakom nepriateľských vojenských aktivít padla aj obrana úseku Grajnár – Súľová – Veľká Poloma. Obec Veľká Poloma bola obsadená nepriateľom. Nemecké vojská postupovali smerom na Dobšinu. Za

povšimnutie stojí, že aj medzi nepriateľom sa našli jednotlivci, ktorí si zachovali ľudskosť. Svedčí o tom aj prípad nemeckého dôstojníka, ktorý stál nad nezasypaným hrobom obetí leteckej havárie. Hrob bol iba z časti zasypaný, keďže počas pohrebu začala ofenzíva, ľudia sa rozpáchli a vojaci s partizánmi odišli bojovať. Tento dôstojník s pochopením vydal príkaz „Dokončite to“. A tak došlo k zasypaniu spoločného hrobu.

Postup nepriateľa smerom na Dobšínú nebol jednoduchý. Partizáni kládli odpor a v okolí Henckoviec a Nižnej Slanej došlo k stretu oboch síl. V Pališove, ako sa táto oblasť nazýva boli nemecké jednotky zatlačené a museli opustiť toto pásmo bojov. Neskôr sa však nepriateľ vrátil s posilami a obsadil jednotlivé obce v okolí rieky Slanej a mesto Dobšíná padlo rovnako do rúk nepriateľa. Pod vplyvom týchto udalostí musela byť povstalecká nemocnica v Dobšinej evakuovaná. Tak sa stalo, že sa Novák a Štrojsa ocitli v podhorskej dedinke Čierna Lehota, kam bola evakuovaná časť nemocnice z Dobšinej.

Týždeň trvalo putovanie dvoch mladíkov Nováka a Štrojsu, kým narazili na partizánsku hliadku oddielu „Kalinin“. Veliteľ Kolodažnyj si oboch najprv preveril. Nedalo sa dôverovať každému, v tej dobe bolo v dedinách a horách dosť agentov a provokatérov, ktorých posielal nepriateľ. Alexander Novák však mal šťastie. Kolodažnyj bol absolventom tej istej dôstojníckej školy v Rjazani, ako Alexander Novák. S partizánskym oddielom bojovali v lokalitách Košice, Rožňava, Rimavská Sobota a Tisovec.

V januári 1945 už bol Alexander Novák začlenený do zostavy 4. brigády, ktorá sa formovala v Levoči. S brigádou zažil urputné boje o Liptovský Mikuláš. Zúčastnil sa bojov o prístupové cesty k Žiline, ale predovšetkým bojov o kótu Polom. Padlo tam veľa vojakov.

Po oslobodení sa Alexander Novák usadil v Československu, vo vlasti svojich predkov. Pôsobil v Jiříkově na Děčínsku. Po vojne vyštudoval farmáciu na Karlovej univerzite, chcel pomáhať ľuďom. Dňa 28.6.1950 promoval na Karlovej univerzite v Prahe a bol mu udelený titul PhMr. Bol aktívnym členom Československej obce legionárskej a zakladateľom jej pobočky v Jiříkově. Na oslavu víťazstva a ukončenia 2. svetovej vojny sa rozhodli, že postavia sochu T.G.Masaryka, čo sa aj podarilo. Bol zamestnaný ako lekárnik a správca lekárne v Jiříkově. Dňa 25.6.1955 sa oženil s Margitou rod. Hetschlovou, sobáš bol na MNV Nový Bor. Alexander Novák sa vždy rád vrátil do Gemerskej Polomy. Je odfotený na niekoľkých záberoch priamo na mieste pádu lietadla, pri vraku Lisunova Li-2, v roku 1949. Prišiel sa pozrieť tam, kde sa druhýkrát narodil. Nikdy nezabudol, aké výborné halušky jedol v horárni (na Hute), v domčeku neďaleko Gemerskej Polomy. Každý rok doniesol na spoločný hrob svojich kamarátov kyticu, veniec a zapálil tam sviecu. Uctieval si pamiatku na svojich spolubojovníkov.

Aj vojak Josef Štrojsa po skončení vojny uvažoval ako ďalej. Jeho myšlienky boli podobné. Tiež sa usadil v Československu. S Alexandrom Novákom ostali naďalej v kontakte.

Obyvatelia obce sa v povojnovom období starali o spoločný hrob obetí havárie lietadla. V dedine sa zároveň nachádzali aj hroby rumunských vojakov, ktorí padli pri oslobodzovaní obce. V päťdesiatych rokoch dochádzalo k exhumácii tiel vojakov a tie boli prevážané na spoločné cintoríny, kde boli pochované. V roku 1951 žiadalo rumunské veľvyslanectvo exhumáciu a prevezenie tiel rumunských vojakov na spoločný vojenský cintorín rumunskej armády vo Zvolene. Popri tejto udalosti bola dňa 7. decembra 1951 prevedená aj exhumácia tiel obetí leteckej havárie. Príslušníci sovietskeho letectva a červenej armády (spolu 8 tiel) boli prevezení a pochovaní na vojenskom cintoríne sovietskej armády v Košiciach. Ich mená sú tam vytesané do mramorových dosiek vedľa pamätníka. Ostatní členovia posádky lietadla (tiež 8 tiel), príslušníci 2. Československej Paradesantnej brigády boli podľa archívnych záznamov prevezení a pochovaní na cintoríne v Rožňave.

Na pamiatku tejto udalosti boli postavené pamätníky, ktoré pripomínajú haváriu vojenského lietadla. Pamätník v lokalite Kurtáková je jedným z dvoch samostatných pamätníkov, ktoré pripomínajú túto historickú udalosť z obdobia SNP. Postavený bol na pamiatku hrdinom SNP, ktorí tragicky zahynuli pri havárii vojenského lietadla dňa 16.októbra 1944 na vrchu Flós. Situovanie pamätníka je 5 km od obce Gemerská Poloma smerom na Spišskú Novú Ves, vľavo vedľa hlavnej cesty. Autorom je zaslužilý umelec, ak. sochár Vojtech Löffler. Odhalenie

pamätníka sa udialo v roku 1960. Neskôr, v roku 1994 pribudli na pamätníku aj tabule s menami obetí havárie lietadla. Autorom rozširovania pamätníka je architekt Ján Rusnák.

Od tohto pamätníka vedie značený náučný chodník k druhému pamätníku tejto udalosti, priamo na vrchu Flós. Výstup trvá približne 40 minút lesným porastom. Pamätník na Flóse je postavený v blízkosti miesta dopadu lietadla.

Aj pri vstupe do Základnej školy v Gemerskej Polome bol dlhé roky postavený malý pamätník. Tvoril ho samorast, časť kmeňa stromu, o ktorý boli opreté časti krídiel lietadla. Dnes sú umiestnené vo vestibule pri vstupe do budovy školy. Časť krídla tam pripomína udalosti z októbra 1944, aby aj mladá generácia vedela, že sloboda sa rodila ťažko.

O pamätníky sa stará obec, ZO SZPB Gemerská Poloma, aj miestny klub dôchodcov. Do pietnych aktov súvisiacich s oslobodením, oslavami výročia SNP a výročím pádu lietadla sa zapájajú aj žiaci miestnej základnej školy.

Pre publikovanie na internetových stránkach www.flos1944.sk spracoval Adrian Gallo